

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Min barndomsjul	side 3
Dalsgård ved Løsning	side 4
Landboreformerne set fra Vestjylland	side 6
Er der marginaljord i Danmark?	side 7
Munkerod	side 9
En bygård i Rønne	side 10
Den bedste tid er	side 15

Tidsskrift for
Dansk Slægtsgaardsforening

December 1987 - Januar 1988
Nr. 271 - 46. årgang

Dalsgård ved Løsning.
(Foto fra 1934)

SLÆGTSGÅRDEN

LÆR AF FORTIDEN - LEV I NUTIDEN - VIRK FOR FREMTIDEN

Stiftet 3. juli 1941

Redaktion:

Ole G. Nielsen, Landforbundvej 8, 4200 Slagelse, tlf. 03.58.40.16

Kasserer, sekretær og annonceekspedition:

Inger M. Hansen, Bjerggårdsvej 9, 2840 Holte,
tlf. 02.80.25.37 (efter 17). Postgiro nr. 8.0831.42

Slægtsgårdsarkivet:

»Klostergården«, Ole Hansensvej 3, 4100 Ringsted,
tlf. 03.61.25.35 (onsdag 11-15 og evt. efter aftale)

Arkivar Else-Margrethe Ransy, Udbygade 19, 1, 2200 København N.,
tlf. 01.37.73.22 kl. 18-21 (fortrinsvis folketællinger)

Genealog Bo Johansen, St. Strandstræde 4, 1, 1255 København K.,
tlf. 01.11.67.20 efter kl. 18 (fortrinsvis gard- og slægtsundersøgelser)

Hovedbestyrelsen:

Formand: Gårdejer Carl Martin Christensen, »Karegårds«, Badstrupvej 39,
Badstrup, 5485 Skamby, tlf. 09.85.11.74

Næstformand: Gårdejer Peder Møller Frifelt, »Lindegårds«, Tyndkærvej 7,
6823 Ansager, tlf. 05.24.30.87
(Formand: Bladudvalget)

Gårdejer Vagn Mathiasen, »Solgårds«, Toeltvej 4, Langerød,
3480 Fredensborg, tlf. 02.19.38.37
(Formand: Arkivudvalget og Nordsjællandskreds)

(Ovennævnte tre udgør hovedbestyrelsens forretningsudvalg).

Gårdejer Aage Tolstrup, »Stangegårds«, Skarpeskadevej 6, Aarsballe,
3700 Ronne, tlf. 03.99.92.77
(Formand: Bornholm)

Gårdejer, borgmester Verner Larsen, Åbovej 17, Herlufille,
4160 Herlufmagle, tlf. 03.75.11.61

Gårdejer Meta Larsen, »Skovvangs«, Præstovej 107,
4640 Fakse, tlf. 03.82.51.45
(Formand: Sjælland-Syd)

Gårdejer Frede Falk Rasmussen, »Vestervangs«, Marrebæk Tværvvej 5,
Marrebæk, 4873 Væggerløse, tlf. 03.87.73.57
(Formand: Lolland-Falster afd.)

Gårdejer Hans Peder Madsen, »Mariesminde«, Røjrupvej 41,
5550 Langeskov, tlf. 09.97.23.21
(Formand: Fynskreds)

Gårdejer Torp Friis Møller, Aarslevvej 4, Aarslev,
6230 Rodekro, tlf. 04.66.66.97
(Formand: Det sydlige Sønderjylland)

Gårdejer Hans Kloppenborg Skau, »Skovgårds«, Skovgårdsvej 15,
Hammelev, 6500 Vojens, tlf. 04.57.72.21
(Formand: Haderslev amt)

Gårdejer Knud Raunkjær, Magnolievej 114,
6880 Tarm, tlf. 07.37.30.08

Gårdejer Holger Buch Junil, Ribevej 13, Ødsted,
7100 Vejle, tlf. 05.86.50.21
(Formand: Vejle amt)

Gårdejer Peder Norgaard Larsen, »St. Engelbørgs«, Ballingvej 5,
7800 Skive, tlf. 07.52.24.85

Gårdejer Henry Slemming, Hammelevvej 23, Hammelev,
8500 Grenå, tlf. 06.32.01.99
(Formand: Århus amt)

Gårdejer Ingrid Houbak, »Gedemandsgårds«, Sakstrupvej 32, Bjergby,
9800 Hjørring, tlf. 08.97.10.36

Kredsformænd, der ikke er medlem af hovedbestyrelsen:

Gårdejer Carl P. Jensen, Vadgård, Vadgårdsvej 25,
6830 Nr. Nebel, tlf. 05.28.81.14
(Formand: Ribe amtskreds)

Gårdejer Mads Andersen, Skarupvej 4, Hanning,
6900 Skjern, tlf. 07.36.20.74
(Formand: Ringkøbing amt)

Gårdejer A. C. Winther Hansen, »Trillebakkegårds«, Grydsted,
9200 Nibe, tlf. 08.35.16.03.
(Formand: Himmerlandskreds)

Gårdejer Peter Bentzen, »Tornegaardsminde«, Tornegaardsvej 15,
9440 Aabybro, tlf. 08.24.11.87
(Formand: Nordjyllandskreds)

Nr. 272 udkommer omkring 20. februar. Stop til dette nummer skal være hos redaktøren inden den 10. januar.

Ælbertsgård tilhørt med kildeangivelse.

Tryk: ROSTED BOKTRYKKERFÆSET, 4200 Slagelse, tlf. 03.53.52.65

Der står i min indkørsel to store kastanietræer.

De har formodentlig stået der i ca. 135 år, hvilket vil sige, at de er plantet omkring den tid, da gården blev købt til selveje.

Allerede i min fars tidlige barndom, hvilket er ca. 80 år siden, sås træerne over laden, og de har udviklet sig til at være meter-tykkede stammer, der rager måske 20-25 meter op.

At de giver nogle begrænsninger i indkørslen, og står for tæt på bygningerne, er en kendsgerning vi lever med, men det står fast, at de bliver stående så længe der er liv i dem, og de ikke er til fare for omgivelserne.

Hvis disse træer havde mæle og kunne berette om fjerne tider, kunne vi sikkert høre om mange gode år, men også om mange vanskelige eller måske onde år.

Nu går et år atter på hæld, og vi gør status over landbrugets situation.

Det har ikke været et muntert år. Vejret har været imod hele sommeren, og bevirket en sen og utrolig besværlig høst, med store omkostninger til følge.

Avlen blev vel noget bedre, end mange havde frygtet, men meget langt fra det optimale. Når dertil føjes faldende priser på vore planteprodukter, uden at der kompenseres i omkostningerne, betyder det et ringere økonomisk resultat for en større indsats.

Klimatiske udsving har erhvervet altid levet med, og det bør ikke kunne slå nogen omkuld, men når konsolideringsgraden igennem en årrække har været for lav, betyder det, at mange får uoverstigelige vanskeligheder.

Vi oplever i disse år, at generationsskiftet i landbruget vanskeliggøres af, at der ved familiehandler ofte skal utrodes ganske store beløb til det offentlige i form af genvundne afskrivninger på bygningerne.

Vi må fortsat forsøge at få ændret disse ting, idet det giver den nyetablerede generation vanskeligheder, som vil forfølge i mange år frem i tiden.

Slægtsgårdsforeningen vil forsøge at udarbejde et forslag der kan tilstilles de politiske partier, og som forhåbentlig med gode argumenter kan overbevise politikerne om det nødvendige i at ændre på gældende regler.

Lad os håbe at det kommende år vil være os mildere stemt rent klimatisk, og så bruge vore kræfter på at sikre, at kommende generationer vil kunne overtage dansk landbrug.

Glædelig jul og godt nytår.

Carl M. Christensen

Min barndoms jul

Af redaktør Hjalmar Havelund

Mit fynske barndomshjem var en firlænget gammel stråttækt gård. Den lå mellem herregårdens skove og bag en høj banke, som endte i en stadig skridende klint. Dér strømmede Storebælt og dannede en bugt, i hvis bund vor lille købstad med de røde tage lunt hyggede sig.

Jamen, det er da lige til en ramme om en julehistorie. Der skal bare lidt sne på og lyd af kanebjælder.

Det kommer.

Julen begyndte allerede i november, men på skrækindjagende vis.

I den grå dagning kom Konrad, bevæbnet med lange knive. Julegrisen skulle opfylde sin bestemmelse. Mens det skete trak jeg mig tilbage til den sorte hestehårsofa i dagligstuen og stak fingrene i ørene.

Så nåede vi ind i december. Oppe i Brugsen blev der lavet juleudstilling i de smalle vinduer. Ting til gaver. Også legetøj. Endnu mere spændende var der henne hos Hansine, som havde en lille bitte forretning i den anden ende af landsbyen. Hun ryddede et rum bag butikken og lavede julestue med vat og rødt papir.

Derhjemme begyndte så småt julebagningen. Om eftermiddagen duftede der fra køkkenet, hvor mor utrættelig syslede med fade og pander, mens vores pige i mørkningen læste julehistorier for os ved skæret fra petroleumslampen eller fra kakkelovens gulligtrøde marieglas.

Utålmodige ved den lange venten på jul begav min bror og jeg os et år hen til skoven og fældede et ganske lille juletræ. Jeg vil antage, vi den gang var seks og fire år. Vort initiativ blev ikke påskønnet. På lang afstand så vi far stå i porten og se hen imod os. Korporlige afstraffelser kendte vi ikke til, men der findes andre metoder til opdragelse. Far sagde blot: »Gøre sig til tyv for et juletræ...« Den reprimande glemtes ikke. Derimod har jeg glemt, hvad der blev af juletræet.

Det store juletræ hentede far, efter behørig aftale med skovfogeden, henne i den samme skov, hvor min bror og jeg så sørgeligt havde blameret slægten. Far kunne frit vælge mellem egnede træer, men han tog aldrig det smukkeste. Det skulle have lov at leve. Så det hændte, at det hjembragte træ havde visse mangler, men jeg mindes intet træ, som ikke alligevel blev noget af det dejligste, man kunne se for sine øjne.

Næstsidste søndag før jul var der tradition for, at vi alle tog med den lille privatbane til den fynske hovedstad for at se på juleudstillinger og købe gaver. I gadernes trængsel havde vi svære bekymringer. Vi var bange for at blive borte fra mor og far og holdt skarpt udkig efter mors hat, som var nem at kende, og ikke udskiftedes hvert år.

Naturligvis skulle vi også på juleindkøb i vor lille købstad, og her kommer vi, som lovet, til kanebjælderne, for det skete, vi fik hvid jul, og så hentedes den grønne kane med de røde stafféringer ned fra loftet i laden, den gamle lammeskinds fodpose blev banket og børstet og bjælderne pudset.

Og så kørte vi gennem herregårdens skove ud til landevejen ved stranden og ned ad klintebakken til købstaden. Den gang ødelagde men ikke kaneføret med grus og salt.

I den gamle købmandsgård med store smukke bindingsværks magasiner tog vi ind. Hesten blev sat på stald. Foder hentedes op fra kanens bund. I den lille mørke skænkestue, hvor en rødglødende kakkelovn buldrede, hængte mor sit ekstra overtøj og far sin svære kørekappe.

Gaderne var kun oplyst af de sædvanlige lygter og skæret fra butikkerne, men det var stråleglans nok for os, der kom fra markernes og skovenes mørke.

Spændte stod vi uden for legetøjsbutikkens to vinduer. Et for pigerne. Et for drengene. Mor og far var derinde for at finde julegaver. Vi håbede det bedste.

Købstad-besøget sluttede med et lunende ophold på et konditorie. Imens havde hesten fået stærk hjemve, og ud af byen kom vi i en fart, men lidt efter faldt der ro over køretøjet, og der hørtes kun hestens bløde hovslag i sneen, medernes sagte gliden. Og bjælderne. Ja, nu og da også en upassende lyd fra vor enhestes. Den overhørtes.

Huset begyndte at blive julesmykket. Store grangrene under loftet i stuerne. Gården blev nettet, her og der, og far sørgede omhyggeligt for, at alle redskaber kom i hus. Stod en plov ude juleaften, risikerede man, at Jerusalems Skomager satte sig til hvile på den, og så groede der ikke mere på den jord ploven gik over. Men det var nu ikke af bekymring for et besøg af den evigt vandrende jøde, der var årsag til min fars omsorg. Den stakkels fordømte måtte godt få sig et hvil. Far fulgte blot en gammel bondetradition. Desuden så det ilde ud, hvis redskaber lå og flød udendørs.

Lillejuleaftens dag blev juletræet sat ind i havestuen. Om aftenen blev vi børn sendt ud i bryggerset, for ved køkkendøren at synge:

»Lillejuleaften,
jeg synger for din dør.
Lillejuleaften
er kagen aldrig tør.«

Og så fik vi et stykke kage, inden vi blev sendt i seng.

I aftenens løb pyntede mor og pigen juletræet.

Om morgenen var hele huset i fineste stand. Mor kan ikke have fået ret megen søvn.

Hen på eftermiddagen kom posten. Juleaftensdag var der altid en gårdejer, som kørte for ham. Der var stadig mange pakker og julehilsener at bringe ud, og posten skulle gerne hurtigt hjem og holde jul som alle andre.

Den eftermiddag var der i stalden en ganske særlig stemning, som om højtiden også nåede derud, og der blev malket lidt tidligere end sædvanligt.

Inden julemåltidet gik vi børn op på loftet med et fad risengrød til nissen og stillede det ved det duftende æblekammer. Nissen spiste altid op. Eller var det katten?

Risengrød, med mandel, havde vi fået allerede til middag, så julemåltidet bestod af ande- og flæskesteg, en dessert og kaffe med julebag. Og så skulle der vaskes op. Far hengav sig til studiet af »Blæksprutten« og »Svikmøllen«. Vi hørte ham jævnlig klukle. Opvaskerne var mor og pigen og mine to søstre, da de blev store nok. Sandt at sige kan jeg ikke huske, at min bror og jeg hjalp til. Jeg håber det.

Karlen og drengen var i al fald fritaget. Oftest holdt vore »folk« jul sammen med os. Drog nogen til deres »egne«, savnede vi dem.

Endelig kunne døren til havestuen åbnes.

Når jeg tænker tilbage på sceneriet forekommer det mig, at det grangivelig lignede forsiden af et gammeldags julehæfte. Og jeg kan endnu høre stemmerne. Mors klare sikre røst og min fars noget uregelmæssige brummen.

Omsider, omsider blev gaverne delt ud. Blandt dem, jeg fik, husker jeg en lommelygte. Den gav mig en idé.

I en julehistorie var det blevet fortalt, at julenat, lige efter midnatsslagene kan dyrene tale med hinanden, så mennesker kan forstå dem, og da jeg var kommet i seng, prøvede jeg at holde mig vågen, til klokken slog tolv inde i stuen. Det var ikke let. Men jeg klarede det.

I midnatstimen listede jeg med lygten i hånden ud i bryggerset, tog mine træsko på og gik ind i den mørke stald. Og lyttede.

Jeg hørte kun køernes rolige, dybe åndedrag.

Måske var det, fordi jeg stod dér med lygten, de ikke sagde noget.

Hjalmar Havelund

Dalsgård ved Løsning

Af gårdejer Karsten D. Knudsen

Mellem Horsens og Vejle ligger Stationsbyen Løsning. Sognet består af tre områder, Stobberub, Løsning og Sæbberub. I Stobberub er der nogle marker, der hedder Dalsager, de gav navnet til gården »Dalsgård«.

Otte Pedersen født 1765, er den første ejer vi kender, han blev gift første gang 1788, med Ane Margrethe (efternavnet er ukendt). Gift 2. gang med Maren Rasmusdatter født 1777, i Hornborg. Deres børn: Maren Ottosdatter, Mette Ottosdatter, Peder Ottosen, Ane Elisabeth Ottosdatter, Hans Christian Ulrik Bartolin Ottosen og Ane Margrethe Ottosdatter.

Otte Pedersen blev senere sognefoged i Løsning. Hans ugifte søn Hans Chr. U. B. Ottosen overtog gården efter ham.

I 1847 blev søsteren Ane Margrethe gift med min oldefar Peder Mikkelsen, og de overtog gården samme år.

Deres børn er: Mette Marie Pedersen, Mikkil Pedersen, Otto Christian Pedersen og Maren Pedersen.

Om Peder Mikkelsen fortælles der, at han i 1864 måtte aflevere en stud til de tyske soldater. I 1866 flyttede han gården fra byen ud på Dalsagers marker og kaldte gården Dalsgård. I 1881 blev datteren Mette gift med min farfar Ole Knudsen, født i Hyrup ved Stouby. De overtog gården samme år. Om deres bryllup fortælles følgende: Gårdene havde dengang møddingen midt i gårdspladsen, alle bryllupsgæsterne kom i hestekøretøjer, og kørte efter vielsen ud til gården med spillemændene i spidsen. Ole Knudsens gamle soldaterkammerat og nu nye nabo Niels Kusk Jensen var uheldig, hans heste blev bange ved indkørselen til gården, så han måtte køre op i møddingen for at standse dem. Det var jo ikke så rart i stadstøjet!

Deres børn var Knud Olesen Knudsen, Ane Margrethe Knudsen, Maren Knudsen, Peder Mikael Knudsen, der døde som lille og Jakob Lausits Alfred Knudsen.

Ole Knudsen var med de første andelshavere i Horsens Andels Svineslagteri.

Det var besværligt at få grisene til slagteriet den gang. De blev kørt i hestevogn til Løsning Station, læsset på toget og kørt til Horsens, men slagteriet fungerede godt. Andelsmejeriet fik vi først i 1910. Senere kom brugsen og foderstoffene.

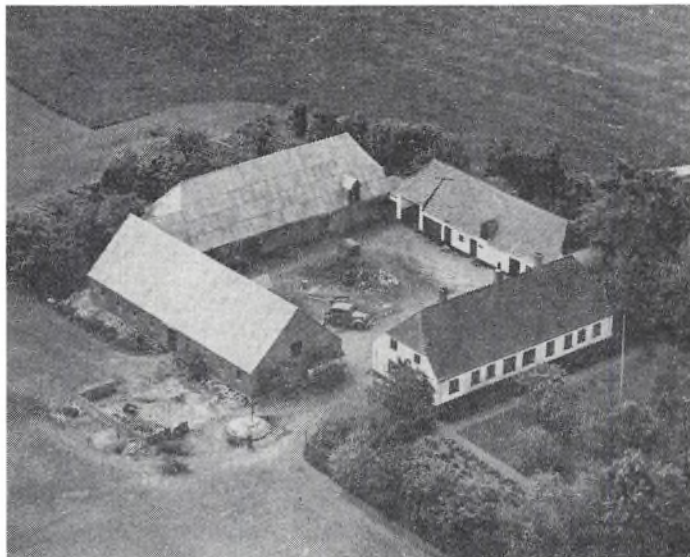
Ole Knudsen var også med til at starte forsamlingshuset. Med det kom gymnastik, foredrag og diletstantstykker. Det var en rig tid den gang, meget præget af Grundtvig og højskolen. Ole Knudsen plantede også et par tdr. land til med træer, der i dag står som en dejlig skov, hvor jeg har haft mange gode timer med bøsse og hund.

I 1915 delte Ole Knudsen gården med sønnerne. Der blev bygget en gård til Knud Knudsen og Alfred Knudsen overtog Dalsgård. Mette Marie og Ole Knudsen blev boende som aftægtsfolk. Alfred Knudsen blev i 1921 gift med Jensine Abrahamsen, født i Barrit. Deres børn: Ove Dalsgård Knudsen og Karsten Dalsgård Knudsen.

Alfred Knudsen skiftede alle stråtagene ud på bygningerne. Markerne blev drænet om med større rør, ligeledes blev de almindelige maskiner, som man havde den gang, anskaffet. Det var et problem at få el ud på vor område, elværket i Løsning kunne ikke tage flere ind, og højspændingsværket i Horsens ville ikke rejse en transformator i området den gang. Da der var ved at være enighed om det, kom krigen. Vi fik det første elektricitet i 1952. Det var meget vanskeligt at få brændstof nok til motorer, lamper o.s.v. under krigen, men vi kunne holde det gående.

I 1945 blev Ove Knudsen gift med Marie Grand født i Ølsted. De købte et landbrug i Bjerre.

I 1952 døde Jensine Knudsen og Alfred Knudsen blev alene på gården. Jeg kom da hjem og blev kort tid efter gift med Sonja Pedersen, født i Gørding, uddannet som sygeplejerske på Vejle sygehus.

Sonja og Karsten Dalsgård Knudsens gård - Dalsgård - fotografet i 1950.

Vore børn er: Henning Dalsgård Knudsen, Ulrik Dalsgård Knudsen, Ole Dalsgård Knudsen og Bodil Dalsgård Knudsen.

Vi overtog gården i 1965. Alfred Knudsen blev boende på gården.

Da børnene blev større, tog Sonja arbejde som sygeplejerske på et hospital, og jeg gik mere over til svineavl, men da en alvorlig sygdom tvang mig til at sætte alle dyrene ud, tog jeg arbejde på en fabrik, men drev selv jorden.

Nye tider, nye skikke. Vi kan sige sognet har ændret sig, der er ikke mange heltids landmænd tilbage. Nogle gårde og huse er forsvundet, byen er også forandret, togene holder ikke mere ved stationen, mejeriet er nedlagt, de små butikker er erstattet af et par supermarkeder og mange af de gamle slægter er ved at forsvinde fra sognene.

Karsten Dalsgård Knudsen

Karsten D. Knudsens fæster - Margrethe Knudsen spiller på stueorglet på Dalsgård. Orglet er lavet af hjemstærnsdigteren Anton Berntsen. Billedet er taget i 1913.

35 år som husmoder på en slægtsgård

Fru Sonja Knudsen, »Dalsgård« ved Løsning fortæller her om sin tid som husmoder på en gammel slægtsgård, hvor hun er 6. generation.

Jeg husker første gang jeg var på besøg på gården. Jeg blev budt velkommen af min svigermor, som kom ud i gangen med en tændt petrolerumslampe i hånden, der var nemlig ikke el på gården på det tidspunkt, det kom der først det år, vi blev gift. Jeg mindes også, at jeg ikke kunne finde ud af alle de døre, der var i huset. Jeg var opvokset i en lille bylejlighed, så det var en stor omvæltning for mig at komme på landet som husmor.

Da vi blev gift, var der ikke vand indlagt, vi var dog så heldige, at have en pumpe i bryggerset. Der var ikke fast bord i køkkenet, det varede 6 år, før det kom. I bryggerset var der så til gengæld et bord med en hylde under og jernvask, så der vaskede jeg op i mange år. Det var koldt om vinteren, da der var cementgulv. Der var komfur i køkken og bryggers og selvfølgelig kakkelovne i stuerne. Året efter fik vi vand indlagt i stald og bryggers.

Det var et stort arbejde at holde ild i to komfurer og tre kakkelovne, men det var nødvendigt, når det frøs 10-20 grader udenfor.

Storvasken var et heldagsarbejde, selvom vi lejede en stor vaskemaskine een gang om måneden. Vi fik en halvautomatisk vaskemaskine i 1958, da jeg ventede barn nr. 4.

Vi fik flaskegasanlæg med gasapparat og ovn efter et par års forløb. Omtrent samme tid fik vi en stor Ballerup røremaskine med hakker; den har æltet mange brød og rørt mange kager, for vi var en husholdning på 7 personer i mange år. Maskinen er i dag over 30 år, og den fungerer endnu, jo, det var godt kram man kunne købe dengang.

Når vi slagtede gris et par gange om året, var det en hel proces, som startede med, at slagteren bedøvede grisen, derefter blev den stukket, så var det min opgave at røre i blodet, så vi kunne få »sorte pandekager« eller »blodbudding«. Så blev grisen skoldet og skrabet, derefter blev den hængt op i bagbenene og skåret halvt over. Så blev den skåret ud og der blev lavet medister, rullepølse, leverpostej o.s.v. Dagen efter blev den parterede gris pakket i mindre pakker, som blev lagt op i vores box i fællesfryseriet, som lå ved siden af mejeriet. Det var en stor letelse, da vi fik en fryser hjemme.

På loftet havde vi en stor rulle, som var fyldt med store sten oveni. Der skulle to til at trække den, mens jeg rullede tøjet om stokkene, så det var godt vi havde farfar til hjælp. Den gamle rulle lavede iøvrigt et fint stykke arbejde.

Når jeg vaskede storvask, blev tøjet kogt i en stor købbergruekedel, som var indmuret i bryggerset. Det var også den vi varmede vand i, når vi alle skulle have vort ugentlige bad. Vi brugte den også, når vi slagtede gris.

I 1969 fik vi oliefyrt badeværelse med kar og bruser samt toilet. Jeg mindes den dag badeværelset blev færdigt; vores yngste datter ville være den første til at indvi toilettet; hun måtte dog »bide i det sure æble« og gå over gården på det gamle »das«, for hun kunne ikke holde sig længere.

Det er selvfølgelig rart med centralvarmen, men kakkelovnen havde også sin berettigelse, den kunne bruges til at tørre børnetøjet ved om vinteren, men den kunne også bruges til at varme sig ved, hvis man var faldet i et vandhul og fået vådt tøj. Det var sket for en af vore drenge engang, vi havde været ude at handle. Da vi kom hjem sad han ved kakkelovnen indsvøbt i et tæppe, mens det våde tøj lå i en dyngge ved siden af. Han havde sejlet i en olietønde i vandhullet. Morsomt nok kom han ud at sejle som voksen, idet han i dag er ansat ved søværnets fiskeriinspektion.

Der var nok mange af den gamle generation, der tænkte, at sådan en »bypige« ikke kunne klare en landhusholdning, men det er nu gået meget godt, og så har hun endda i kraft af en sygeplejeuddannelse, da børnene blev større, kunnet tjene penge til de forbedringer og moderniseringer, som er nødvendige på en gammel gård fra 1866.

Gården har altid været samlingssted, først for den ældre generation, som var født på gården, og som efterhånden nu er borte, og sidenhen for den næste generation.

Det jeg ønsker mest nu, er at en eller måske to af vore børn må kunne overtage gården engang, for selv om jeg ikke er født der, synes jeg, at det ville være skønt om den gamle gård må blive ved at være i slægtens eje.

Sonja Knudsen

*Høst af frøroer hos gård-ejer Albert Albrechtsen, Eskildstrup på Fyn i 1932.
(Billedet er udlånt af Karsten D. Knudsen).*

KRONIK

Landboreformerne set fra Vestjylland

Af arkivar, cand. mag. Jørgen Dieckmann Rasmussen, Byhistorisk Arkiv, Esbjerg

I juni 1988 vil 200-året for stavnsbåndets ophævelse blive fejret. Der er allerede gjort meget for at varme op til et jubilæum, der nok ikke umiddelbart siger mange mennesker noget i dag. Fra deres skoletid husker de fleste nok noget om onde godsejere, der satte deres bønder på træheste, den gode kronprins der befriede bondestanden fra dens plageånder, Frihedsstøtten m.m. Kun de færreste har en sikker fornemmelse af stavnsbåndets baggrund og funktion samt dets placering i det samlede landboreformkompleks.

Stavnsbåndet

Stavnsbåndet var unægtelig en væsentlig lov at få fjernet. Men så slemt, som det ofte gøres til, var det nu ikke. Kort fortalt var der tale om en 55 år gammel kriselov, der blev indført i 1733 fordi især sjællandske godsejere under 1730'ernes økonomiske krise havde svært ved at finde fæstere til fæsteledige gårde og endvidere manglede unge mænd at udskrive til soldater. Stavnsbåndsforordningen af 4. februar 1733 fastslog, at ingen bondekarl måtte give sig fra det gods, hvor han var født, så længe hans husbonde kunne skaffe ham tjeneste, med mindre han ikke længere kunne udskrives til soldat eller havde aftjent sin værnepligt. Når han ikke længere stod i rullen, kunne han tage tjeneste, hvor i landet han ville, medmindre han var »af de gamle vornede« eller havde forsvundet sin gård.

Stavnsbåndet gjaldt fra 1733 for alle drenge fra deres fyldte 14 år til deres fyldte 36 år. Der gennemførtes flere stramninger. I 1742 blev det udstrakt til at gælde alle mænd mellem ni og 40 år, og i 1746 blev drenge på fire år også omfattet af det.

Stavnsbåndets realitet

I vore øjne er stavnsbåndets binding af den mandlige del af befolkningen både urimelig og vanskelig at forstå. Også i samtiden affødte den megen utilfredshed, og som med anden form for lovgivning, som landbefolkningen fandt urimelig eller uretfærdig, omgik man den, når der var lejlighed til det eller brug for det.

Meget hurtigt kunne det konstateres, at stavnsbåndet ikke virkede i store dele af Jylland. Særlig i kystnære områder, egne med få godser og steder med forholdsvis kort afstand til grænsen var der problemer.

Det var f. eks. tilfældet i Vestjylland. Mange karle derfra »sivede« væk hjemmefra for at undgå stavnsbåndet. I 1737 blev amtmændene anmodet om at indsende indberetninger om antallet af undvegne soldater fra deres amter. Amtmanden over Ribershus Amt, C. C. v. Gabel, oplyste, at af de under 14 år var der bortgæet to fra Visselbjerg Gods, seks fra Nielsbygård Gods, otte fra Sønderskov, syv fra Estrup og syv fra Hundsbæk Gods. De pågældende var på grund af deres alder ikke omfattet af stavnsbåndet endnu, men stod foran at blive det. Om de over 14 år, som var omfattet af stavnsbåndet, oplyste han, at mange var bortgæet til hertugdømmerne eller stukket til søs til Holland og England, og enten blev borte eller også tog de ved hjemkomsten bolig på øerne for at slippe for udskrivning til landsoldat. Helt galt var det i Børsmøse by, hvor der på 10 ejendomme med i alt 21 tdr. hartkorn kun var en eneste ung karl!

Tilsvarende senere indberetninger viste et næsten uændret billede af stavnsbåndets virkning i Jylland.

Modforholdsregler

Så omfattende lovovertrædelser kunne myndighederne vanskeligt se passivt på. I indberetningen fra 1737 foreslog amtmand Gabel, at proprietærene skulle have lov til at sende de, der var

Til hovararbejde på Endrupholm.

Tegning: Peter Dragsbo, Esbjerg, i Aastrup Sogn fra enevælde til udskiftning 1660-1790.

undvejet uden pas eller følgeseddel, til de gevorbene regimenter eller lade dem straffe med arbejde ved skubkarren i Fredericia Fæstning.

Hans forslag blev dog ikke fulgt. Men på forskellig måde forsøgte man ad lovgivningens vej at gøre det vanskeligere at omgå stavnsbåndet. På foranledning af de sessionsdeputerede fra Århus og Ribe Stifter blev det f. eks. i 1734 forbudt præsterne at trolove eller vie nogen landsoldat uden sessionens skriftlige tilladelse. Senere blev det endvidere forbudt præsterne i hertugdømmerne at give mandspersoner fra Kongeriget nadver eller vie dem, hvis de ikke havde gyldigt pas. I 1753 fik indbyggerne i de daværende Haderslev, Løgumkloster og Tønder amter forbud mod at modtage eller antage nogen karl fra Jylland uden at sikre sig, at pågældende havde behørigt pas. Og fra 1759 skulle undvegne tjenestefolk, som blev anholdt i hertugdømmerne uden pas, straffes med udlevering til regiments- eller kompagnicheferne ved kavalleriet for at tjene der nogle år.

De forskellige stramninger har formodentlig hjulpet noget. Men stavnsbåndet kom aldrig til at fungere ordentligt i Jylland. Det var derfor ikke så betydningsfuldt der, da den gennemhullede kriselovgivning i 1788 besluttedes ophævet med virkning fra år 1800.

De andre reformer

Når stavnsbåndet ikke var så betydningsfuldt endda, kan det måske nok undre, at der, også i Vestjylland, bruges så mange kræfter og penge på at fejre 200-året for dets ophævelse.

Det er nu heller ikke så meget selve stavnsbåndets ophævelse, der fejres, som 200-året for landboreformernes gennemførelse. Det danske samfund gennemgik mange reformer i slutningen af 1700-tallet, men nogle af de vigtigste var landboreformerne. Tidsmæssigt strakte sig de sig fra 1755, hvor der blev åbnet for en offentlig diskussion af »Landets Flor«, til 1810, hvor en lov om udstykning kan siges at afslutte dem. Særlig intenst foregik lovgivningsarbejdet i 1780'erne, hvor der udover om dyrkningsmæssige forhold også blev lovgivet om bondestandens samfundsmæssige stilling og om forholdet mellem godsejer og fæstebonde.

Mens stavnsbåndet som ovenfor nævnt ikke fungerede efter hensigten i Jylland og dets ophævelse derfor må karakteriseres som mindre betydningsfuldt, havde de øvrige landboreformer

imidlertid relevans for det vestjyske område. Omkring 1770 var de fleste vestjyske bønder endnu fæstere under godser, proprietærgårde eller stiftelser, gårdens jordtilliggender lå i fællesskab og fæstebønderne skulle yde hoveri til godsejerne.

Alligevel var situationen i Vestjylland ikke lig det øvrige land. Det gjaldt f. eks. på hoveriområdet, hvor mange fæstebønders pligtarbejde var afløst af pengeydelse, fordi der med de få godser og den lave befolkningstæthed ofte var langt fra fæstegårde til gods. Hvis man ser bort fra Nørholm, som ejedes af en af datidens mest progressive godsejere, markerede de fleste vestjyske godser sig ikke særligt med hensyn til hovedgårdsmarkernes drift, og der var derfor kun brug for et begrænset avlingshoveri. Både godsejere og fæstebønder kunne altså have interesse i at afløse det konfliktfyldte pligtarbejde med en fast årlig pengeydelse. I Vestjylland havde på hoveriområdet den ordning for længst vundet udbredelse, som via lovgivning senere skulle blive knæsat andre steder.

Også med hensyn til afviklingen af fæstevæsenet var man langt fremme i Vestjylland. Allerede ved bortsalget af ryttergodset omkring 1715 købte de første vestjyske bønder deres gårde til selveje, og op gennem 1700-årene overtog flere og flere fæstebønder deres gårde. Men det var naturligvis stadig væk det mest almindelige at være fæster. Afviklingen af fæstevæsenet i Vestjylland accelererede, efter at landboreformlovgivningen fra 1786 for alvor kom igang. Næsten alle vestjyske godser og større proprietærgårde frasolgte forholdsvis hurtigt bøndergodset eller udslettedes selv helt ved de såkaldte herregårdslagtinger. I Ribe amt blev der kun een rigtig, større herregård tilbage, og det var Nørholm ved Varde, der som stamhus ikke kunne udstykkes. Gennemgår man skøde- og panteprotokollerne, ser man selvejerløbene accelerere op gennem 1780'erne. Og kigger man i 1844-matriklen, der i Ribe amt blev optaget omkring 1820, kan fæstere næsten tælles på to hænder. Så markant et skifte i besiddelsesforholdene ses ikke ret mange steder.

I henseende til ophævelsen af dyrkningsfællesskabet var det vestjyske område også meget progressivt. Man var adskillige steder tidligere på færde, end lovgivningen egentlig åbnede mulighed for. Inspirationen kom utvivlsomt sydfra, idet der i her-tugdømmerne var gennemført frivillige dyrkningsreformer og driftsforbedringer tidligt i århundredet med en betydelig afsmittende virkning både lokalt og regionalt. Udskiftning af fællesskab var en reform, der radikalt ændrede driftsmåden og bondens dagligdag. Ikke desto mindre blev den i Vestjylland gennemført forholdsvis nemt og tidligt. Men landsbyerne var som regel ikke så store, at der var behov for mange udflyttere.

Et dynamisk Vestjylland?

Er der således mange tegn på, at landboreformerne i Vestjylland forløb anderledes end i Øst-Danmark, må det dog erkendes, at vor viden om stavnsbåndstidens vestjyske realitet er begrænset.

Landboreformerne i Vestjylland er endnu ikke blevet gjort til genstand for en selvstændigt studie, og meget kan kendes kun fra afsnit i sognebøger eller fra årbogsartikler.

En mængde ubenyttede arkivalier venter imidlertid på at afgive deres oplysninger, og det kunne af mange grunde være væsentligt at få landboreformernes vestjyske realitet belyst. Måske kunne det bekræfte nogle vestjydernes fornemmelse af, at landboreformerne, som megen anden samtidig lovgivning, blev gennemført for at få »den tunge ende (læs: Østdanmark) med«. I Vestjylland var man allerede i gang med frivillige reformer inden for landbruget, og lovgivningens betydning kom derfor til at bestå i at sikre et nogenlunde ensartet resultat både med hensyn til kvalitet og indhold, og at reformerne afsluttedes inden for en overskuelig årrække.

Jørgen Dieckmann Rasmussen

Er der marginaljord i Danmark?

I »EF-AVISEN« nr. 11 - 17. november 1987 bragtes side 14 en artikel under overskriften »Nordjyske landmænd går over til proteinafgrøder«. Artiklen var et interview med administrationschefen for Ålborg Amts Landboforening - Niels Mikkelsen, og da han klart markerede sit standpunkt i flere aktuelle problemer, har redaktionen fået tilladelse til at bringe artiklen.

»Debatten om marginaljorde er useriøs. Dansk landbrugspolitik forhindrer en sund udvikling, og kan betragtes som socialpolitik. Overskudslagrene er ikke noget stort problem. Landmændene er blevet kastebold mellem politikerne i forureningsdebatten«. Manden bag disse udtalelser repræsenterer 2500 nordjyske landbrug. Han hedder Niels Mikkelsen og er administrationschef for Aalborg Amts Landboforening.

Ændringerne på verdensmarkedet for landbrugsvarer er skyld i, at EF er tvunget til at regulere den fælles landbrugspolitik. Udgifterne til landbrugerhvervet skal reduceres, og så er der kun en vej: mindre produktion.

Hvad er marginaljord

Ud fra dette krav er begrebet marginaljord blevet aktuelt, men Niels Mikkelsen kritiserer politikerne for ikke at have defineret, hvad marginaljord er.

- Det er absurd at tale om marginaljord i Danmark. Vi har fremragende jord, men selvfølgelig har alle landmænd nogle få områder, der ikke er rentable. Men politikerne kan ikke finde hele brug, hvor jorden kan betegnes som urentabel. Sådanne landbrug er forsvundet for mange år siden. I EF-sammenhæng er dansk landbrugsjord jo nærmest forgyldt, og den nationale debat er udelukkende udtryk for at politikerne skal markere en holdning, som ikke kan føres ud i livet.

Urealistiske muligheder

Reformen af Fællesskabets landbrugspolitik sigter mod, at der skal være færre landmænd, men mulighederne for at landbruget kan omstruktureres i løbet af nogle få år betragter Niels Mikkelsen som urealistisk.

- Den danske landbrugslov tillader ikke sammenlægninger af landbrug i samme grad som i andre EF-lande. Der er snævre grænser for at skabe større brug, og restriktionerne kan betragtes som socialpolitik, fordi de forhindrer en fraflytning fra landbrugsområderne. Derfor er den danske landbrugslov med til at modarbejde intentionerne i EF.

Overskudslagrene er efterhånden blevet synonymt med EF's problemer, men Niels Mikkelsen sammenligner lagrene af landbrugsprodukter med reservebeholdningerne af olie.

- Man glemmer, at det har strategisk betydning, at EF er selvforsynende med landbrugsvarer på samme måde som med olien. EF-landene har olie til seks måneders forbrug, mens landbrugsvarerne kun strækker til tre måneder.

Niels Mikkelsen har dog forståelse for, at der produceres for meget i EF-landene, men efterlyser visioner om alternative afsætningskanaler for landbrugsprodukterne.

- I Nordjylland har mange landmænd haft succes med at skifte til nye afgrøder som ærter, raps og hør.

(fortsættes næste side)

Mediernes syn

Fælles for de nævnte afgrøder er det store proteinindhold, og EF har stadig et proteinundersud. Derfor får landmændene bedre priser for disse afgrøder, som sænker import-afhængigheden. – Men omlægning er ikke nok. Der fokuseres på fødevarereproduktion, men hvorfor ikke bruge produkterne til for eksempel engergi-udvinding, siger Niels Mikkelsen og peger på en dansk bio-ethanol produktion.

Det største problem i landbruget i dag, føler Niels Mikkelsen, er det syn, medierne, og mange politikere har på landmænd: – Dansk landbrug eksporterer 80 procent af produktionen, men ikke desto mindre nedgøres erhvervet i medierne, og landmændene har næsten fået hele skylden for forureningen i Danmark.

Vi forstår, at der skal gøres noget ved miljøet og forureningen, men da vi som vælgergruppe ikke er særlig interessant på grund af antallet af landmænd, er det lykkedes politikerne at vaske deres hænder i miljødebatten ved at give landmændene en stor økonomisk byrde i form af miljøkrav. I intet andet land behandler man et eksporterhverv på lignende vis, slutter Niels Mikkelsen.

(EF-AVISEN udgives af Kommissionen for De europæiske Fællesskaber, Postboks 144, 1004 København K.)

Nyt fra kredsene

Nordsjællandskredsen

23. november afholdt kredsens adventsmøde og generalforsamling. (Mere herom i næste nummer.)

Lolland-Falster kredsens

Lolland-Falster kredsens havde igen i år fundet en ø til sommerudflugten, nemlig Langeland.

Efter ankomsten til Langeland mødtes man med turlederen – Jørgen Madsen, der efter et langt liv som konsulent ved Langelands landboforening kendte øen meget indgående.

På Skovsgaard, som var første stop, fortalte forpagter Poul Nielsen om gårdens drift, som det blandt andet er på tale at omlægge til økologisk landbrug. Derefter gik man i parken for at se gravkapellet, hvor frøken Ellen Fuglede, godsets sidste ejer, er gravsat.

Skovsgaard ejes nu af Danmarks Naturfond, der i 1979 modtog den som testamentarisk gave efter frøken Fuglede.

På godset er indrettet et transportmuseum i den gamle stald, og her findes en masse hestekøretøjer, som var sat op med nogle virkelig fine kulisser.

Fra Skovsgaard fortsatte turen til Kelds Nor, hvor man kunne vælge at bestige Dovns Klint eller gå en tur i den urskovsagtige Østerskov. Herfra gik turen tilbage mod nord over det mest kuperede terræn på øen, nemlig området med de særlige hatteformede bakker, som er et levn fra istiden.

Slægtsgården, som besøget gjaldt i år var »Annesgård« i Skrøbelev. Gården ejes nu af 7. generation, og nuværende ejer – Tage Andersen, gennemgik kort gårdens historie, og derefter åbnede familien sit hjem for turens deltagere.

Næste mål var herskabsstalden ved Tranekær, hvor man spiste og sludrede. Herefter gik man op til slottet, hvor lensgreve Ahlefeldt-Laurvig fortalte om Tranekærs historie.

Efter en grundig gennemgang, var der stor spørgelyst bl. a. om, hvordan vedligeholdelsen af de fredede bygninger kunne klares.

Her sluttede turen og selskabet kørte til Spodsbjerg.

S. P. S. Jensen

Tak – og en god fremtid ønskes

Med et lille kig tilbage vil jeg gerne med disse få ord sige tak for tiden der gik. Ikke så mange husker vel nu de der gik foran og som satte Slægtsgården frem til vurdering for at rejse en agtelse og forpligtelse, der kunne give et historisk perspektiv med bevarelse som følgevirkning.

Men jeg husker og kendte, og kender, dem og navnene Jørgen Petersen, Chr. Dam, Markersen, Chr. Foged, Chr. R. Christensen, Jens Jensen, Slemming, Thomas B. Thomsen, Hofmansen, Hesselbjerg, Jens Skau, Salomon J. Frifelt, Cederfeldt de Simonsen, Hans Balle, Ib Poulsen, Chr. Thyboe, Markus Hansen, Jørgensen (Krysegaard), Einer Petersen, Bent Bjergskov, Niels Sehested, Jens Bligaard, Th. Dahlmann m. fl. lyser, så det ses at der var vilje og styrke til stede i danske bondehjem.

Fra disse hentede jeg og andre det budskab, der satte i gang og hvorfra der kom nye tilskyndelser frem til denne dag. Og vi er dem tak skyldig og vil aldrig glemme indsatsen fra 1941. – Men landet over trådte mange til og til alle udover landsdelene sender jeg en tak og en hyldest for opslutning og vedholdende medvirken, der nu giver resultater så bondehjemmene får en ny dimension at bygge på.

Det var herligt at virke udfra de gamles fundament og på nutidig grund med en større historisk erkendelse og moderne tankesæt forenet.

Tak for årene – hjertelig hilsen og glædelig jul.
December 1987.

Jens P. Petersen

Sjælland-Syd

Generalforsamlingen afholdes den 13. februar – fastelavnslørdag – i Bårse Samlingshus. Efter generalforsamlingen taler vor nye landsformand – Carl Martin Christensen.

Meta Larsen

Århus Amtskreds

Efterårsmøde og generalforsamling er blevet afholdt den 26. november, hvor gårdejer Torp Friis Møller, Årslev talte over emnet: »En praktisk landmands syn på miljø, økologi og husdyrvelfærd.« (Referat følger i næste nummer.)

Gravkapellet i parken til Skovsgaard.

350 års familiejubilæum på »Munkerod«

Gårdejer og repræsentant Ingemann Nielsen, »Munkerod« ved Odense fortæller her om sin slægt, der har været på gården »Munkerod« i 350 år.

»Munkerod« – matr. nr. 2a af Pårup sogn – har i år været i samme slægt i 350 år, da vi har en brudekiste af egetræ med beslag, der bærer årstallet 1637 og navnet Maren Larsdatter, som første kone i denne slægt. Hun blev gift med stamfaderen Anders Rasmussen (Borre), og Maren Larsdatter døde 26. september 1693 – 84 år gammel.

Gården var i 1664 under St. Klosteret, men i 1668 er den lagt under Ryttergodset. Hartkornet udgjorde i 1668: 10 tdr. 3 skp. 3 fjr.

Slægtslinien ser sådan ud:

Jørgen Madsen – født ca. 1643.

Christen Jørgensen – født 1673 død 1714 gift med Kirsten Madsdatter.

Jørgen Christensen – født 1709 og Anna Andersdatter.

Mads Jørgensen – født 1754 død 1.4.1828 i »Munkerod« gift med Johanne Andersdatter (1754-1825)

Anders Madsen (1799-1867) gift med Anne Marie Lorentzdatter (1809-1880).

Anders Andersen (1847-1915) gift med Johanne Pedersen (1844-1924)

Peder Andersen (1877-1934) gift med Katrine Pedersen (1889-1983)

Ingeborg Andersen – født 1921 gift med Ingemann Nielsen – født 1918.

Kurt Nielsen f. 1941 gift med Anne Lise Jensen f. 1941 har datteren Jane Nielsen f. 1969.

(Ingeborg og Ingemann Nielsen er gårdens nuværende ejere og forventer også at være de sidste i slægten, da den næste generation ikke føler sig tiltrukket af landbruget.)

I Pårup kirkes kor ligger begravet Thomas Madsen og hustru fra Munkerod født 1584.

»Munkerod« blev flyttet op til vejen i 1879-1880.

Først opførtes de nye udlønger, men det svinehus af bindingsværk blev genanvendt.

Stuehuset blev opført i 1880.

Jeg kunne formode, at han er denne slægts stamfader og bedstefader til Anders Rasmussen (Borre) som i året 1664 havde gården i fæste.

Min kone og jeg overtog den 1. juli 1959 »Munkerod« for 220.000 kr., der var vurderingen dengang. Nu er den 2.550.000 kr. Ejendomsskatten til Odense kommune er i 1987 18.208 kr. plus formueskat ca. 27.000 kr.

Gården har været bortforpagtet nogle år.

»Munkerod« blev solgt til selveje den 14. november 1764, da krongodset blev solgt ved auktion.

Velkommen til nye medlemmer:

Gårdejere
Vibeke og Jens Aage Larsen
»Vejrmøllegaard«
Bodelyngsvej 1
3720 Aakirkeby

Gårdejer
Bjørn Rasmussen
»Langagergaard«
Strandvejen 126
Højninge
4200 Slagelse

Gårdejer
Christian Tychsen Petersen
»Højgård«
Amtsvejen 52
Nybøl
6400 Sønderborg

Gårdejere
Bodil og Peder Christensen
Enghavegård
Fladhøjvej 2
Fåberg
6818 Aarre

Gårdejer
Frands Gammeltoft
Gammeltoftgård
Gammeltoftvej 30
Gammeltoft
6854 Henne

Gårdejer
Henning Kjærgård
Kildsigvej 19
6971 Spjald

Gårdejer
Torkild Munk
Skjernvej 231
6973 Ørnhøj

Valborg og Søren Ulbæk
»Kjeldkær«
Kjeldkærvej 3
7182 Bredsten

Gårdejer
Arnold Christiansen
Harrildvej 39
9530 Støvring

Gårdejer
Per Dalum
Elbjergvej 49
9610 Nørager

Gårdejer
Peter Futtrup
Nørballégård
Kolsnapvej 1
6500 Vojens

En bygård i Rønne og dens ejere

Karen Margrethe Skov Hansen, Slagelse beretter i denne artikel om en ejendom i Rønne gennem 225 år. I begyndelsen var det kombineret avlsbrug og krohold, hvor der blev brændt brændevin, og til sidst var der købmandsgård, hvor der blev brændt kaffe.

*Købmandsgården i Rønne.
(Fotograferet 1935. Bornholms museum)*

Fortællingen om den gård, der med tiden fik adressen Søndergade 10, tager sin begyndelse i 1730'erne, da svogrene Nicolai Nielsen og Lars Davidsen begge døde og efterlod henholdsvis gården Søndergade 10, matr. 112, og nabogården Bagergade 15, matr. 113, til førstnævntes hustru med arvinger.

Og dog. Vi skal nu alligevel også kaste et blik på nogle tidligere oplysninger om Nicolai Nielsen og Lars Davidsens færden. For selv om ingen af disse oplysninger egentlig beviser, at de to mænd boede på og ved hjørnet af Søndergade og Bagergade i 1700-tallets begyndelse, så er de trods alt nogen opmærksomhed værd.

1700-1732

Lars Davidsen etablerede sig med borgerskab som avlsmand i Rønne år 1699, og allerede i skattetaksten af 1701 er han registreret som gårdejer i Rønnes søndre kvarter. Det er bemærkelsesværdigt, at han betaler nøjagtig det samme beløb i skat for gård og grund både i 1701 og op igennem 1730'erne, ja, helt frem til sin død. Det kunne tyde på, at gården, han havde i 1701, var identisk med den i Bagergade beliggende gård, han efterlod til sin søster.

I foråret 1705 indstævnedes gårdejer- og købmandsenken Anne Hans Jensens fra Søndre Kvarter Nicolai Nielsen for Bytinget, fordi han havde købt den tomme plads, der havde ligget syd for hendes gård helt fra Arilds tid af, og fordi han nu var i sving med at bygge en længe, der efter hendes mening hæmmede indkørselen, ikke alene til hendes bygninger, men også til hendes møddingsted. Hun påpegede tillige det uheldige, at byens embedsmænd bortsolgte byens pladser, hvilket, i det konkrete tilfælde, gik ud over de vestenboende gård- og husejere, der plejede at benytte pladsen. Sluttelig forlangte hun kort og godt bygningstømmeret nedrevet og jordhandelen annulleret.

Dommeren tog ud og besøgte stedet, og derefter lød kendelsen: Han kunne ikke bifalde madammens klage over jordhandelen, da Nicolai Nielsen på ærlig og redelig vis havde købt den tomme plads af Rønne Købstad. Men Nielsen skulle flytte tømmeret 1½ alen ind på grunden, således at længen kom til at ligge i lige linje med Anne Hans Jensens østre længe.

Det kunne udmærket være den 8-fags stuehuslænge, der lå på matr. 112 de næste 150 år, denne sag handler om. Og i bekræftende fald må købmandens gård have ligget der, hvor slagtermester Riddersborgs ejendom ligger i dag.

Hvad grunden angår, kan det også nemt passe, at Nielsen kunne købe en tom plads netop på dette sted i 1705. For blot et enkelt blik på Resens kort over Rønne Købstad anno 1684 fortæller en, at der, hvor Søndergade 10 kom til at ligge, var kun markjorder i slutningen af 1600-tallet.

Nicolai Nielsen var, foruden at være avlsmand med 11 tønder land i byens frihed, også pottemager og medejer af et skib ved navn Enigheden. Hvor længe, dette ejerforhold omkring skibet bestod, vides ikke. Men til gengæld kan konstateres, at Enigheden afgik fra Rønne i 1721, lastet med: huder, flæsk, talg, torsk, salt, havre og havregryn til forhandling i København, og at skibet aldrig nåede frem. Det løb nemlig ind i mørke og vanskelige vindforhold ud for Ystad, gik på grund, splintredes totalt, og fik så at sige hele lasten ødelagt af havvandet.

Kapitalen, der forsvandt ved Enighedens forlis, lod nu ikke til at vælte Nicolai Niensens økonomi. Han var, udover at være gårdejer, også ejer af et 6-fags hus i Søborgstræde 7, hvilket hus han solgte af to omgange til borgeren Mads Larsen. Og da Nielsen døde i november 1732, efterlod han et velholdt bo til sin hustru, Elisabeth Davidsdatter, og deres to voksne børn.

1732-1754

Fru Elisabeth oprettede en skiftekontrakt, hvorefter hun beholdt gården med løsøre samt nagelfaste genstande som f. eks. jernkakkellovnen og en murstående brændevinspande. Tillige beholdt hun 4½ tønde land avlsjord, medens de øvrige 6½ tønde land blev udleveret børnene som fældrene arv.

Kontrakten beretter videre, at sønnen skulle have eftergivet de 100 slettedaler, han havde lånt af forældrene til at bygge for. Og fru Elisabeth ville yderligere støtte hans bosætning ved at forære ham 2 hvide heste og 1 blåhovedet ko. Til gengæld for alt dette skulle sønnen så ikke arve broderlod, når fru Elisabeth en dag døde, men dele lige med sin søster.

Efter at Elisabeth Davidsdatter havde hensiddet i enkestand et års tid, indfandt en frier sig i hendes gård. Det var den 30-årige Hans Jensen Bohn, der gerne ville have foden under eget bord. Og da fru Elisabeth manglede en arbejdsom og reel mand til at passe bedriften, accepterede hun frieriet. De blev gift den 6. marts 1734, og til julen løste Bohn borgerskab som avlsmand.

Den 19. marts 1737 blev udfærdiget endnu en kontrakt, som vedrørte fru Elisabeths ejendomsforhold. Denne kontrakt blev dikteret af hendes broder Lars Davidsen, der på anførte tidspunkt følte sig så aldersstegen, at han ikke længere kunne magte dagligdagen helt alene. Hans kone var død, og han havde igennem nogen tid modtaget megen hjælp og kærlighed fra Elisabeth og Bohn, uden at de havde forlangt noget til gengæld. Derfor havde Lars Davidsen, i samråd med sine andre to søskende, besluttet at lade sig optage i Bohns husstand, mod at forære dem sin lille gård.

Sidst på året døde Lars Davidsen, og den 23. november måtte Elisabeth og Hans Jensen Bohn opfylde den sidste paragraf i kontrakten: at lade Lars Davidsen pænt og ordentligt begrave.

Lars Davidsens gård i Bagergade var nu Elisabeth og Bohns, og dermed strakte parrets grund sig fra Søndergades vestside helt ned til Jens Jørgensen smeds gamle gård i Bagergade. Komplekset omfattede følgende bygninger af bindingsværk med stråtag:

- A. En 8-fags stuehuslænge, beliggende langs Søndergade.
- B. En 4-fags ladelænge med porte, beliggende langs Bagergade.
- C. En 7-fags ladelænge, beliggende langs skellet ind til den netop arvede ejendom.
- D. Det netop arvede stuehus på 9 fag, beliggende parallel med Bagergade, men tilbage trukket mod nord.
- F. En lille ladelænge på 2 fag.
- G. En 5-fags ladelænge, beliggende langs skellet ind til Jens Jørgensen smeds grund.

Se, hvornår folk arvede, købte og solgte deres ejendomme, kan man for det meste finde ud af – i al fald inden for de seneste 300 år. Men, hvordan folk levede sammen, er der sjældent nedfældet oplysninger om. Kun i de tilfælde, hvor der var tale om skærmysler, og situationen udviklede sig så drastisk, at sagen endte ved Bytinget, har eftertiden mulighed for at læse om, hvordan livet kunne udfolde sig.

Hvad Elisabeth og Hans Jensen Bohn angår, er vi imidlertid sådan stillede, at de netop var et af de ægtepar, der jævnlige trættedes, og indtil flere gange måtte bringes til forsoning ved provsten og andre gode mænds mellemkomst. Og en aften i oktober 1744 kulminerede deres trætterier, og sagen endte ved Bytinget.

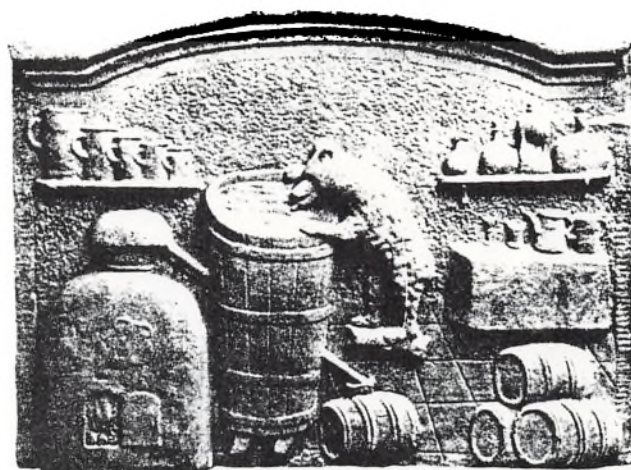
Det fremgår af vidneafhøringerne, at Bohn i al ædruelighed forsørgede sin hustru og sit tyende godt. De fik altid til hans husholdning, hvad de behøvede. Bohn og Elisabeth enedes også fredeligt og skikkelig, så længe der ikke var stærk drik i huset. Men så snart hun igen havde tryllet lidt med sin brændevinspande, og de om aftenen satte sig til at smage på nyaftapningen, gik det galt. De blev begge lige irritable, og så kom de problemer, der ellers lå i bero, frem til storvask.

På den famøse aften i oktober 1744, hvor skænderierne kulminerede, knaldede Bohn tranlampen i hovedet på Elisabeth, så lyset gik ud, og trannen flød ned over hendes ansigt. Han havde forbudt, at der blev brændt tran inde i stuehuset, thi han havde anden form for lys i sit hus, og trannen skulle han bruge til at tærse ved i loen.

Det var nu næppe det faktum, at den forkerte belysning var blevet tændt, der fik Bohn til helt at miste besindelsen og slå lampen i hovedet på konen. Nej, forud for denne handling var gået en diskussion om fruens nyligt afdøde søn Niels, og allerede da var Bohn så ophidset, at han råbte efter Elisabeth, at Niels bare kunne sidde nede i Helvede og gale og spille kort. Han insinuerede tillige, at hun havde formidlet, at der var blevet udøvet en trolddom, der havde ramt både Niels og en del af deres bekendte inden for pottemagerfaget. Det var snarere disse problemer, der var årsag til opgøret.

Fru Elisabeth benægtede at have betalt nogen kompetent person for at udøve trolddom over nogen som helst, og trods sine 63 år og tiltagende svaghed, besad hun dog stadig så megen kampånd, at hun for op og slog i bordet for ægtemanden.

Senere samme aften gik fru Elisabeth ind til sin gode nabo Claus Rasch på hjørnet af Søndergade og Østergade, for at råd-

*Brændevinsbrænderi. (Brændevinspande)
Bemærk hunden, der drikker af svalekarret.*

føre sig med ham angående Bohns opførsel imod hende. Claus Rasch var nemlig en af de mænd, provsten benyttede som ledsager og mægler, og han havde før været inde hos Bohns i slige ærinder, hvor han havde sagt til dem, at de kunne have det til sammen som i Himmerige, hvis de dog bare ville forliges. Og det må være på Raschs foranledning, at sagen kom til provsten og amtmand von Urnes kendskab, og dermed vores.

Den 29. januar 1754 døde fru Elisabeth, 73 år gammel, og efter hendes begravelse blev foretaget en registrering og vurdering af gården med indbo. I øvrigt den eneste af sin art, der er foretaget i hele gården historie.

Registreringen beretter, at der ikke var sket synderlige forandringer ved bygningerne siden 1736-37. Lars Davidsens gamle stuehus nævnes ikke. Men de øvrige længer stod som før, blot med tilføjelse af et lille halvtagsrum med tegl over. Møddingstedet var nede på Davidsens gamle grund ud til Bagergade, og det meste af nævnte grund havde Bohn opdyrket som kålgård. Hvad brønde angår, var der 2: Davidsens, som nu var omgivet af kålstokkene, og Elisabeths, som lå oppe ved stuehuset.

Den 8-fags stuehuslænge langs Søndergade var indrettet til følgende rum:

- A. Dagligstue med jernkakkellov af Rudebeck-mønster, det rum, hvor ægteparret både spiste og sov.
- B. 2 små kamre, hvor fru havde sit madskab, sine ølankre og saltetønder samt husets service: 24 tintallerkener, 4 store stegefade af tin, og 1 lågfad af tin.
- C. Herberghus, rummet, hvor eventuelle gæster kunne få en soveplads.
- D. Lillestue.
- E. Køkken med åbent ildsted samt den murstående brændevinspande.

Besætningen bestod af: 2 heste, 2 køer, 1 kviekalv, 3 galtsvin, 9 får og 1 vædderlam. Eventuelle høns og gæs nævnes ikke. Den slags sprang man som regel over. Og det samme gør sig gældende for avlsredskabernes vedkommende. Der er registreret: 1 åhr med gammel bildt, 1 træharve med jerntænder, 1 gammel hjulbør og 1 arbejdsvogn med store og små stiger, men ikke en eneste høtyv eller greb.

Skiftet forløb tilsyneladende fredeligt. Hans Jensen Bohn beholdt gården med løsøre samt 4½ tønde land avljord i Friheden, og arvingerne udbetalte han kontant. Kun på et enkelt tidspunkt var der optræk til uro, nemlig da Peder Davidsen af Rønne på egne og tre andre borgers vegne indfandt sig og bad byfogeden om at tilbageholde penge i boet, indtil de fik indhalet deres ret via proces. Disse borgere mente at skulle have haft del i en arv, fru Elisabeth havde fået fra Lübeck. Men byfogeden afsluttede skiftet grundet manglende bevis.

Gavlstykket af jernkakkellovnen, der er nævnt i skiftet 1754. (Bornholms Museum).

1754-1761

Hans Jensen Bohn, der i 1750'erne var blevet overformyndet i Rønne, var enkemand i fire år, før han giftede sig med den 23-årige Kirstine Christensdatter af Rønne. Og fra at have haft en hustru, der var 23 år ældre end ham selv, havde han taget springet over i den anden grøft og fået en, der var 31 år yngre.

Ægteskabet blev velsignet med tre børn, der desværre alle døde som små. Så da Hans Jensen Bohn døde i august 1761, stod den unge fru Kirstine som enarving til gården.

Kirstine kunne imidlertid lige så godt have stået uden hus og hjem, idet en storbrand frarøvede adskillige naboer og genboer deres huse og gårde, året før Bohn døde. Katastrofen skete ifølge Sct. Nicolais kirkebog den 4. juli 1760, og da ilden opholdt stod 27 skorstene bare.

Langs Bagergades nordside åd ilden sig frem til Jens Jørgensen smeds gård. Og hvis den også var gået op i luer, havde Hans Jensen Bohns vestre ladelænge været næste post. På gadens sydside tog den frådende ild slet og ret alt, og blot to vindpust i nordlig retning ville have ført gnister over i Bohns øvrige ladelænger. Men Kirstine og Bohn var heldige og slap med gården i behold.

1761-1776

Perioden fra Bohns død i sommeren 1761 til 1776, da gården definitivt var gledet af fru Kirstines hænder, er den mest omtumlede i gårdens historie.

Kirstine Christensdatter giftede sig igen i 1762 med den 10 år ældre Hans Sørensen Holm. Det blev et ægteskab, begge vantredes i, og da der i 1769 kom en ny husbond i en af ejendommene i Larsegade, begyndte Kirstine at kaste sit blik på ham.

Den nye mand, der havde fanget hendes interesse, var kalundborgenserens Jens Witting. Han var uddannet som bager i sin hjemby, havde rejst og arbejdet både i Tyskland og Sverige, og havde sidst tjent professor Harsdorff ved Byg- og Tegneakademiet i København i 2½ år, før han slog sig ned i Rønne og ægtede enken Birgitte Munk, der ejede hus med bageovn.

Det kunne ligne den perfekte løsning, når den boligsøgende og

arbejdsløse Jens Witting ægtede en sød enke, og tilmed fik en ejendom med bageovn med i købet. Men arkivalierne viser, at det hele ikke blev så enkelt og rosenrødt, som det rent umiddelbart kunne tegne til. Birgittes ejendom var behæftet med stor gæld. Bageriet, Witting startede op, gik lige så dårligt som forholdet til konen. Og inden længe skyldte Witting så meget i skatter, at han blev tvunget til at sælge huset på auktion. Derefter rejste han tilbage til København for at søge arbejde, og Birgitte måtte begynde at se sig om efter et logi i Rønne.

Hos Kirstine og Hans Sørensen Holm var der i mellemtiden sket det, at Holm allerede i 1762 havde solgt ejendommen i Bagergade fra til Jens Larsen Pelle, og 1. august 1772 havde han begæret auktion over Søndergade 10 med løsøre og avlsjord, hvorefter det hele var blevet spredt for alle vinde. Holm var flyttet til et nyindkøbt hus ved hospitalets have i Ellekongstræde. Og fru Kirstine havde købt Søndergade 10 tilbage, kun 24 dage efter auktionen.

Som støtte for økonomien optog Kirstine logerende i gården, bl. a. Jens Wittings kone. Og da Witting kom tilbage fra København og fandt hende der, udviklede forholdet til fru Kirstine sig. Birgitte flyttede. Jens Witting blev.

Det blev en munter vinter, hvor Kirstine ikke fik spundet meget til livets ophold. Enten turede hun og Witting rundt på byens krostuer, drak af dunken og sang med, når der var lystighed. Eller også lod Kirstine hente øl og brændevin og trakterede Witting derhjemme. Rouletten kørte, lige til pengekasen var tom, og som følge deraf måtte Kirstine pantsætte mange af sine ting, leje gården ud, og købe sig et lille hus ude i Møllegade istedet.

Den truende økonomiske ruin og Kirstines løslagte levned begyndte at gå hendes søster og brødre på. De syntes ikke, hun skulle ødelægge sit liv og gods for Wittings skyld, idet de absolut ikke kunne anse ham for en honet borger. Den evindelige bysladder nagede dem også. Så en aften i marts 1773 drog brødrene Hans og Peder Christensen ud til Kirstines hus, for at se med egne øjne, om Witting sov hos søsteren.

Brødrene lukkede sig roligt ind med en nøgle, de havde afprøvet i søsterens hoveddør på et tidligere tidspunkt. Derpå stod de ganske stille og åndede næsten lettet op, idet de ikke kunne se Witting for dynerne. Men han var der! Og så gik Hans og Peder helt amok. De rev Witting ud af sengens lune favntag, helt ud på gaden, hvor de pryglede ham. Derefter blev hans tøj kastet ud til ham, og vejen tilbage til huset var spærret.

Det var en rystende Jens Witting, der måtte stå i frost og kulde og klæde sig på, ledsaget af et par nabokoners nysgerrige blikke. Han var dårlig nok kommet sig over de hug, han havde fået af vægternes morgenstjerne, den aften han hjalp Kirstine med at bringe nogle af hendes løsørengsstande i sikkerhed. Og nu var han gennembanket igen. Men trods hug og bank svarede Jens Witting: »Når byfogeden kan give den lov, at der må være spil og musik i fastelavnsugen, så kan jeg også have lov til at leve efter Struensees forskrifter!«

Kirstines søskende havde fået hævn og håbede nu, at svogeren ville tage hende tilbage, og at alt ville arte sig vel. Men der lurede flere opgør i horisonten. Den stakkels Jens Rasmussen, der havde købt Søndergade 10 på auktionen den 1. august 1772, og som havde solgt gården tilbage til fru Kirstine 24 dage senere, var af kreditorer via Retten blevet tvunget til at stå ved sit bud og betale gårdens pris til dem, fordi der ikke indløb nogle afdrag fra Kirstine. De løfter, fru Kirstine havde givet Jens Rasmussen i et skadesløsbrev af 24. august, havde vist sig ikke engang at være så meget værd som det papir, ordene var prentet på. Og oven på den medfart sagsøgte Jens Rasmussen naturligvis Kirstine og fik sit skøde til hende kendt ugyldigt, således at Søndergade 10 igen blev hans og frit kunne sælges.

Kirstine Christensdatter, der var flyttet ud i gården igen efter visitten i Møllegade, måtte efter alt at dømme tage endelig afsked med gården i løbet af 1774. Gården blev lejet ud til prokurator Wessel, medens Jens Rasmussen selv boede på Holmegården i Vestermarie. Og pr. 6. april 1776 blev Søndergade 10 solgt til kromanden Poul Rasmussen i Rønne.

1776-1794

Med Poul Rasmussen gik Søndergade 10 igen ind i roligt vande. Han var en mand, der havde ejet flere ejendomme i Rønne, sidst i Vimmelskaflet, hvilken ejendom han meget passende fik solgt til prokurator Wessel, der jo som allerede nævnt logerede i gården i Søndergade. Wessel skulle flytte ned i Vimmelskaflet senest til julen 1776, så Poul Rasmussen med hustru, Kirstine Lau, og børn kunne nyde deres nyerhvervede gård, med piletræer omkring, for dem selv.

Det var et Søndergade 10 uden tilhørende avlsjorder, Poul Rasmussen overtog. Der er imidlertid heller ikke noget, der tyder på, han havde tænkt sig at gøre karriere som avlsmand. Han benævnes altid som kromand, og det eneste stykke jord, jeg har fundet omtalt som værende hans ejendom, er Voldstykket på 6 skæpper.

Men Poul Rasmussens aktiviteter som brændevinsbrænder og kromand har sikkert også været givtige nok. Han købte allerede i 1776 Lars Davidsens gamle grund og 5-fags længen tilbage. Året efter solgte han længen og en del af grunden fra til snedker Michel Rasmussen og tingede sig samtidig fælles brugsret med Rasmussen af den på skillelinjen mellem hans egen og Rasmussens grund beliggende brønd. Og derefter var Poul Rasmussen klar til at ombygge og udvide sine egne ladelænger ind over den nyindvundne jord.

Stuehuset langs Søndergade blev udvidet til at omfatte 10 fag. Ladelængen på 4 fag, beliggende langs Bagergade, blev erstattet med en ny på 8 fag. Men den vestre ladelænge blev dog først ombygget i den næste ejers tid.

I sit skøde til Wessel lod Rasmussen skrive, at Wessel skulle eje huset i Vimmelskaflet, indtil undertegnede ad åre igen ville indtage det. Det må således have været Poul Rasmussens mening, at han efter nogle travle år i Søndergade 10 ville tilbage og nyde sit otium i huset i Vimmelskaflet. Og han købte da også sit gamle hus tilbage ved skøde af 9. oktober 1794. Huset skulle overtages den 11. oktober, men den 10. rindede Poul Rasmussens timeglas ud. Han blev 62 år.

1794-1837

Samme år som Poul Rasmussen købte sit gamle hus tilbage, solgte han Søndergade 10 til Christen Pedersen og Karen Andersdatter fra Åker. Det var et ungt par, der som ganske nygifte indtog gården, og med dem blev Søndergade 10 igen en ejendom med tilhørende avlsjorder, denne gang 6 tønder land, i byens Frihed. Parret ville dog tillige videreføre kroholdet og overtog Poul Rasmussens store, murstående brændevinspande af kobber til en pris af 53 rigsdaler.

I løbet af nogle år må brændevinsbrændingen og udskænkningen have været at betragte som Christen Pedersens hovederhverv, idet en registrering af byens mænd og deres professioner, vel at mærke deres hovederhverv, omfatter Christen Pedersen som brændevinsbrænder og kromand.

Der var ikke færre end 32 af slagsen! Og når man tænker på, at der til det tal kan lægges en del, der havde udskænkning som bierhverv, så kan man vist roligt sige, at Rønnes 1687 sjæle over 18 år havde mulighed for at få slukket tørsten.

Tilføjes skal dog for god ordens skyld, at Rønnes indvånere da ganske givet ikke har været ene om at tømme alle vinankrene. De har fået hjælp af de tilkørende og tilsejlende. Og for Christen Pedersens vedkommende må gårdens placering ved udfaldsvejen til det sydlige Bornholm have betydet, at han, trods ringe vejforhold, må have kunnet påregne at se lidt landbokunder, når de færdedes til og fra staden. Måske tilbød Christen Pedersen oven i købet opstalding i sine udlænger.

Christen Pedersen fik adgangsret til brønden, der lå nede på grænsen til nabogrunden i Bagergade, såvel som Poul Rasmussen havde haft det. Den anden brønd, der lå lige uden for køkkendøren, var privat ejendom. Og gængen, der løb ind mellem Christen Pedersens bygninger og naboens i nord, tilhørte også Pedersens areal.

Det er interessante oplysninger, der peger godt og vel 100 år

tilbage i tiden. Og tanken om, at gængen måske kunne være resterne af en indkørsel til købmandsenken Annes gård, melder sig.

Christen Pedersen døde i sommeren 1828, 61 år gammel, hvorefter enken og sønnen Peder drev gården videre. Men det er tvivlsomt, at kroholdet, eller den vognmandskørsel, Christen Pedersen havde drevet i de senere år, fortsatte. Sønnen benævnes kun som avlsmand.

I 1837 døde fru Karen, og arvingerne, som var Peder Christensen og søstrene Cecilie og Kirstine, afhændede gården til sømand Hans Jørgen Boss af Rønne.

1837-1863

Hans Jørgen Boss vil sikkert være en af de ejere, der vil blive husket bedst af læserne: Det var ham og hustruen, Frederikke Kjernegård, der i 1853 lod overføre den hovedbygning, der står på matriklen den dag i dag.

Da Boss den 29. september 1837 indtog den gamle bindingsværksgård, var stuehuset stadig indrettet som i fru Elisabeths tid. Udlængerne var også stadig indrettede til lade og lo, blot skal tilføjes, at der i vestre længe nu også var tørverum og rullestue.

I begyndelsen af 1840'erne lod Boss forbedre en del på gården. Men 10 år senere havde han taget den beslutning, at han ville lade opføre en grundmuret hovedbygning med tegltag samt en mindre bagerilænge. Og i slutningen af 1852 findes de første tegn på, at Boss var i gang med byggeriet, idet han havde nogle mellemværender med købmand Christian Sørensen, der havde leveret tømmeret og brædderne, og købmand P. H. Rønne, der havde leveret tagstenene.

Den 4. oktober 1853 var byggeriet tilendebragt, og på det gamle stuehus' plads stod nu det 7 fag lange, grundmurede hus i 2 etager samt den lavere bageribygning, som Boss havde ønsket.

Stueetagen, som Hans Jørgen Boss og Frederikke Kjernegård selv indtog, var indrettet til: sal, 3 kamre, stue, køkken, spisekammer, trappegang og butiklokale. Og den lavere længe var indrettet til forstue og bageri.

Førstesalen, som Boss straks lejede ud til kammerråd Terp med familie, var indrettet som stueetagen. Kammerråden havde blot en ekstra stue i det rum, der svarede til Boss' butiklokale.

Under det nye hovedhus var udgravet en 3 fag lang, lys og tør kælder med kampestensgulv og nedgang fra porten.

Af nyt havde Boss yderligere ladet opføre et lille materialhus, beliggende ved grundens nordlige grænse.

Hans Jørgen Boss overtog ikke forgængernes avlsjord og brændevinspande, og han ses kun at have haft rådighed over et stykke jord i en meget kort periode. Så det kan fastslås, at med ham var gårdens tid som avlsejendom og kro forbi. Boss koncentrerede sig om bageriet, til hvilket han havde løst borgerskab sommeren 1839, og han havde gennem tiden indtil flere lærlinge og svende i sit brød, bl. a. en ved navn Herold.

I slutningen af 1850'erne, da Boss' hustru var død, og der ikke var flere hjemmeboende børn, synes han helt at have mistet interessen for bageringen. Han benævnes atter som sømand. Og på førstesalen i hans hus boede en københavnsk konditor ved navn Bruun, som rimeligvis forvaltede bageriet.

Den 23. maj 1862 løste Hans Jørgen Boss borgerskab som skipper. Bageriet blev nedlagt og bygningen indrettet til beboelse. Og samtidig blev det besluttet, at ejendommen skulle sælges. Boss skrev hjem fra Carlsham og overgav købmand Hans Peter Rønne fuldmagt til at sælge. Og ved skøde af 15. august 1863 blev Søndergade 10 solgt til et købmandspar fra Allinge.

1863-1894

De nye folk i gården var Bernhard Adolph Knudsen og Andrea Marie Clausen. Han løste borgerskab som købmand i Rønne den 10. december 1863, og hans handel kom til at omfatte både kolonialvarer, vine og manufakturvarer.

Knudsen ydede en ikke ringe indsats som bygherre på stedet.

Han lod i foråret 1874 bageribygningen af bindingsværk bygge om til en grundmuret længe med kontor og butik. Det lille materialhus af bindingsværk blev erstattet af en lille grundmuret længe, indrettet til retirader. Den af Poul Rasmussens opførte søndre bindingsværkslænge blev erstattet af en grundmuret længe, der blev indrettet til hjulmagerværksted og pakrum. Og den af Christen Pedersen opførte vestre bindingsværkslænge blev ligeledes udskiftet med en grundmuret længe, som blev indrettet til smedje.

Sønnen Bernhardt Frederik Knudsen nedsatte sig som vognfabrikant og åbnede sit værksted pr. 30. april 1874 i de nyindrettede lokaler.

Ægteparret Knudsens datter Marie Nielsine blev gift med Hans Nicolai Brandtsen fra Assens, og sammen indtog de unge den ene af lejlighederne i gården. Få år efter løste Brandtsen borgerskab som købmand, og pr. 20. januar 1882 overtog han sin svigerfaders købmands- og manufakturhandel.

To år senere ønskede Brandtsen at modernisere butikken lidt, og i fællesskab med Knudsen, der stadig ejede gården, lod han loftet hæve 3 fod, fik isat 2 nye udstillingsvinduer og en 2-fløjet butiksdør. Og dermed havde butiksfacaden fået det udseende, den bibeholdt de følgende mange år.

I oktober 1890 døde Knudsen, 76 år gammel, og enken blev efter hans udtrykkelige ønske hensiddende i uskiftet bo.

9. juni 1891 erholdt Brandtsen skøde på gården. Hjulmagerværkstedet var væk, så han kunne frit disponere over udlængerne, hvilket han også straks gik i gang med. Porten blev flyttet 4 fag imod vest, der blev isat en almindelig gadedør i det gamle portrum, og længen fik en skorstenspipe. Og inden sommeren var omme havde Brandtsen fået realiseret sin drøm om et kaffebrænderi på stedet.

1894-1928

Ved årsskiftet 1893-94 overgik Søndergade 10 til den 25-årige Thorvald Johannes Andreas Grønberg af Rønne. Tirsdag den 24. april åbnede han sin kolonial- og delikatesseforretning. Og pr. 7. august fik gården en ny frue, idet Grønberg ægtede Anne Cathinka Killendahl fra Maribo.

Grønberg havde overtaget godt vedligeholdte bygninger fra Hans Jørgen Boss' og Bernhardt Adolph Knudsens ejerperioder og behøvede ikke at spekulere i nye længer. Men i foråret 1898 måtte han begynde at tænke på at flytte skillerum, eller rettere: bryde hul i gavlen, for at kunne udvide sit butikareal ind i hovedbygningens stueetage. Operationen blev udført, og det nye butikslokale, som måske egentlig var Boss' det gamle, blev forsynet med et 4 alen bredt udstillingsvindue.

Formålet med denne udvidelse har så ganske givet været at skaffe plads til den store motordrevne kaffemølle, som Grønberg averterede med 6. august. Formalingen havde hidtil foregået ved håndkraft. Men med en stadig stigende efterspørgsel

på friskbrændt, nykværnet kaffe, kunne man slet ikke følge trit, og kunderne tilbragte megen tid med at vente på at få udleveret den eftertragtede vare. Dette problem måtte løses, og det gjorde Grønberg ved at anskaffe nyeste model inden for kaffemøller.

År 1904 kom så turen til selve brænderiet, der stadig havde til huse i længen mod Bagergade. Det blev udvidet og moderniseret. Og via en imponerende annonce i pressen indbød Grønberg alle, der havde interesse i at se et rationelt og nutidssvarende kaffebrænderi i funktion, til at kikke indenfor. Han havde til lejligheden komponeret en ny blanding, som kunderne kunne købe under navnet »Wienerkaffe«, pris: 120 øre pr. pund.

I kraft af denne udvidelse kunne Thorvald Grønberg nu også begynde at sælge en gros til øens andre handlende, og han lod sit firma indregistrere under navnet »Kaffebrænderiet Solo«.

I 1911 måtte porten atter holde flyttedag. Pladsen i brænderiet var igen blevet for trang. Og ved at rykke porten så langt imod vest, som den selv var bred, kunne et rimeligt areal inddrages til brænderilokale.

Thorvald Grønberg var egentlig en mand, der sikkert var tiltænkt en helt anden karriere. Han var enearving til et garveri, der med solid succes havde været drevet af hans farfar, farbror og far fra 1832 til 1890'erne. Men et liv blandt huder og sålelæder må jo åbenbart ikke have fristet den unge herre, siden han gik handelsvejen. Og man må da også indrømme, at det ser ud til, han valgte rigtigt. For han drev sin købmandsgård frem til at være en af øens mest kendte og agtede.

Thorvald Grønberg døde den 28. oktober 1928, 59 år gammel. Fru Anna Cathinka var død allerede 29. december 1916, kun 48 år gammel.

Næsten 225 år var gået, siden gårdejeren Anne salig Hans Jensens klagede over, at Rønnes pladser blev bortsolgt til bebyggelse. Og der har uden tvivl verseret flere lignende sager ved Retten, efterhånden som de etablerede så deres privilegier truede. Men sådan var udviklingen. Rønne voksede i de nævnte 225 år fra et befolkningstal på 1447 til at omfatte 10.518 sjæle. Og for Søndergade 10 betød det, at den gled fra at være en ved bygrænsen liggende gård, med tilhørende avlsjord i Friheden, til at være en købmandsgård, omringet af bymæssig bebyggelse.

Men gårdens historie afspejler også en anden udvikling, nemlig den der skete med folks drikkevaner. Og lad mig runde af med at mindes det tidlige 1700-tals fru Elisabeth, der nok var lidt af en specialist i brændevinsbrænding, og købmand Thorvald Grønberg, som blev 1900-tallets specialist i kaffebrænding.

NB. Søndergade 10 har tilsyneladende siden 1777 haft det grundareal, den også havde i købmand Thorvald Grønbergs tid: 1574 alen = ca. 620 m².

Årh med bildt = plov med skær
Herberghus = salen

Personalet fotograferet foran butikken ca. 1910. Vinduerne er pyntede med store sløjfer, grankviste og Dannebrogslag. (Bornholms Museum).

Den bedste tid er måltidet

Herregården Gyldenholm ved Slagelse blev dannet ved salget af Antvorskov Ryttergods i 1774. Siden 1862 har Gyldenholm gods været i slægten de Neergaards eje. (Skoven siden 1800.) Hovedbygningen er opført i årene 1863-1864 efter tegning af arkitekt Herholdt for godsejer C. A. D. de Neergaard. Det er om kostplanen i en forpagtningskontrakt fra samme tid, der fortæles i denne historie.

Den 5. maj 1863 forpagtede Vilhelm Blume Gyldenholm Hovedgårds mejeri. I kontrakten findes en meget grundig beskrivelse af, hvordan folkenes kost og logi skulle være.

Der er ingen, der døde af sult på Gyldenholm, mad var der nok af, men man spiste antagelig mere for at leve end det modsatte.

I kontrakten står: Forpagteren skal bespise ejerens faste folk og højst 6 høstfolk med 2 timers varsel og flere end 6 med aften varsel for 24 sk. pr. mand daglig.

Har ejeren håndværksfolk fra købstaden bispises disse ved forpagterens eget bord mod betaling af 28 sk. pro persona.

Forpagteren er pligtig at levere øl til daglejerne, som beskæftiges ved markarbejdet for 6 sk. daglig pro persona.

Forvalteren og eleverne skal bispises ved forpagterens eget bord eller have maden anrettet på deres værelser, og de tilkommer the eller kaffe morgen og aften. Deres værelse skal holdes med rengøring samt stopning og lapning af sengeklæderne, og deres lagner skal vaskes mindst 8 gange årlig. Herfor betales 12 rbd. månedlig.

Forpagteren er pligtig til daglig med en af hans piger, at lade de af ejerens folk benyttede sovekamre feje og rengøre, samt lade deres senge rede, og i ligemåde skal han lade lagnerne til folkesengene vaske mindst 4 gange om året, samt holde såvel disse som sengeklæderne vedlige med stopning og lapning så ofte det behøves.

Til spisestederne blev folkene kaldt sammen med en klokke. I forpagtningskontrakten findes en madseddel over ugens 7 dages 3 faste hovedmåltider.

Om morgenen var det enten brød og mælk eller mælk og brød med en sild eller ost. Aftenmaden varieredes mellem mælk og grød og grød og mælk. Middagsmaden var mere varieret, søndag serveredes: grynsuppe eller suppe og kød. Mandag: grød og stegt flæsk eller pandekager. Tirsdag: Bollemælk eller ærter og flæsk eller kød. Onsdag: Vælling og kartofler eller flæskekage. Torsdag kål med flæsk eller kød. Fredag: grød og stegt flæsk, klipfisk eller kød. Lørdag: øllebrød og fisk.

Hele året igennem leveredes mellemmad. Hver person skulle have »et stykke rundt om brødet med smør, ost eller kød på. Hvert stykke skal foruden smør veje 18 lod (280 g), smørret 1 lod foruden pålægning.«

Kontrakten foreskrev også: at smed, hjulmand og schæfer (fårepasser) får varm mælk og smørrebrød om morgenen istedet for mælk og brød. Helligdagene og helligaftenerne gives folkene bedre kost efter egnens skik og brug.

Forpagteren sørger for lysning og varme i borgerstuen, som i reglen lukkes kl. 9½.

For at forebygge klage over portionernes størrelse bestemmes, at hver kødportion skal veje mindst 11 lod (170 g) og hver flæskeportion 8 lod (125 g) og er der ben i det tildelte stykke eller flæskesvær, bliver dette at fradrage i vægten. Der bør altid forefindes så meget af formad og brød, som folkene vil spise, medens de sidde tilbords.

Ligeledes må der gives folkene så meget øl de ville drikke i marken eller ved bordet.

Til høstgildet gives folkene aparte mad således som skik og brug er her på de store gårde i egnen.

Brændevin leverer ejeren til enhver tid, hvad folkene skulle have, og al anden brændevinsdrikken af folkene er strengelig forbuden.

Til daglig øl må der tages 1 td. malt til 3 tdr. øl samt 5 pund humle.

Når der er nogen af folkene på rejser (ude at køre f. eks. korn til købstaden), gives dem 3 stk. mad med ost og kød på samt fornødent øl med. Deres middagsmad får de, når de kommer hjem. Ligeledes må der holdes middagsmad til de folk, som formedelst arbejdets beskaffenhed ikke altid kunne møde til den bestemte spisetid.

OGN

Redaktørens julehilsen:

At gøre en dyd af nødvendigheden

Med dette nummer af »Slægtsgården« er vi igen kommet ind i julemåneden, og dermed er vi også igang med den årstid, der giver sne og ikke bare regn.

Julen er hjerternes fest, men også mavernes!

Efter jul kommer den kolde tid med snue og elendighed.

Når man sidder i lænestolen, pakket ind i varme tæpper og klodset op med bløde puder, forsynet med en romtoddy i den ene hånd og en god bog i den anden, så er der ikke langt fra forkølelse til forkælelse!

Glædelig jul og godt nytår

Ole G. Nielsen

Nytårsløjer!

af *Edvard Andersen, Fåborg*

Nej, slet ikke, men billedet kunne godt minde om nogle af de fornøjelige eller forargelige handlinger, som ungdommen udførte nytårsaften.

Billedet er optaget ved Hudevad åløb på Midtfyn for mange år siden, og det viser to hjulfag fra en arbejdsvogn, der er kørt ud i det rindende vand.

Noget sådant foregik eksempelvis efter en tørkeperiode, hvor hjulfælg eller hjuleger kunne sidde løse. En »vandkur« bevirkede, at træet udvidede sig, så det sad fast til den forestående kør-

sel med tunge læs fra mødding eller høstmark.

Man kunne også køre hjulene ud i gadekær eller åløb blot for at vaske dem efter afsluttet kørsel med f. eks. gødning.

Hjulmanden lavede hjulene, smeden beslog dem med tykke jernringe og hurtigst muligt derefter blev hjulene sat i vand, hvilket fremkaldte en hurtig sammentrækning af de mere eller mindre glødende jernringe, så hjulfælgene sad fast.

De gamle landsbyhåndværkere kendte deres fag, og de var dygtige til at arbejde under primitive forhold og med primitive hjælpemidler.

